

Töö kiidab tegijat

Bibliograafiaauhind Karin Maria Rooleiule

17. veebruaril peeti TPÜ Akadeemilises Raamatukogus III bibliograafiapäev "Kartoteegist andmebaasini". Üle aasta toimuval üritusel, millele panid 2000. aastal aluse Eesti Akadeemiline Raamatukogu ja Eesti Raamatukoguhoidjate Ühing (ERÜ), kuulutati välja auhind parimale kahe viimase aasta jooksul trükis ilmunud bibliograafianimestikule.

Žürii, mis koosneb statuudi kohaselt ERÜ, Akadeemilise Raamatukogu, Rahvusraamatukogu, Tartu Ülikooli Raamatukogu ja Eesti Kirjandusmuuseumi Arhiivraamatukogu esindajatest, valis tänava auhinnale esitatud üheksa töö seast parimatena välja järgmised: Karin Ribenise (Karin Maria Rooleiu) koostatud *Eesti rahvaluule bibliograafia (1993–2000)* (Tartu: Eesti Keele Sihtasutus, 2002, 611 lk) ning Ülle Tamme, Valve Jürissoni ja Anu Mälgandi ühistöö *Eesti noodid 1918–1944 I–II* (Tallinn: Eesti Rahvusraamatukogu, 2001–2003, 454+206 lk). Ühtlasi märkis žürii ära Maie Lõvi-

Foto 1. Karin Maria Rooleid Eesti Kirjandusmuuseumi folkloristide kevadseminaril Karepal. Aado Lintropi foto 2002.

<http://haldjas.folklore.ee/tagused/nr25/uudised.pdf>

Kalnini koostatud *Viktor Kalnin. Bibliograafia 1957–2000*, pidades seda parimaks personaalbibliograafiaks ning tunnustades töö korrektust ja kasutajasõbralikkust. K. M. Rooleiu töö esitasid auhindamiseks Krööt Liivak ja Tiina Ritson Eesti Rahvusraamatukogust. Auhinnatseremooniale järgnenud ettekandepäeva temaatika hõlmas nii bibliografeerimise traditsioonilisi meetodeid kui ka tulevikuvõimalusi. Ettekandjad Aurika Kruus, Dimitri Kaljo, Toomas Schvak, Merike Kiipus, Halliki Jürma ja Jüri Järs esindasid raamatukogusid ja teadusasutusi. Bibliograafiaauhinna värske nominendi Karin Maria Rooleiu ettekanne kandis pealkirja “Rahvusvahelisest etnoloogia bibliograafiast (*Internationale Volkskundliche Bibliographie*)”.

K. M. Rooleiu auhinna saanud töö on oluline rahvuskultuuri jäädvustav bibliograafia. Autor on kogunud suure põhjalikkusega andmed Eestis 1993.–2000. aastal paberkanjal ilmunud rahvaluulealaste teadustööde kohta. Kokku sisaldab bibliograafia üle 4500 kirje, kusjuures ajalehekirjutised on välja jäetud, populaarteaduslikest ajakirjadest on materjal kajastatud valikuliselt. Töö suureks plussiks on see, et koostaja on enamikku kirjeid kontrollinud *de visu*, s.t mitte piirdunud kuskilt leitud andmetega, vaid tutvunud ka teksti endaga. Selline traditsiooniline bibliograafitöö, mis kahjuks tundub maad andvat pealiskaudsemale ja tunduvat vähem aega ja vaeva nõudvale valmiskirjete kogumisele, tagab tõese ja korrektse info edastamise bibliograafia kasutajatele ning aitab hoida kokku nende tööd ja aega.

K. M. Rooleiu bibliograafia on põhjalikult struktureeritud, seda tingib ka materjali hulk. Erialavälisel kasutajal võtab süsteemiga tutvumine aega, folkloristile on asi ilmselt lihtsam. Bibliograafias aitavad orienteeruda autorite, isikute, toimetajate, koostajate, kohanimede, riikide, rahvaste ning aineregister. Lisaks on toodud ka inglise- ja venekeelsete erialaterminite vasted eesti keeles, mis hõlbustab aineregistri kasutamist, kui päring on muus keeles.

Žürii hindas töö olulisust eesti kultuurile, teostamise korrektust ja põhjalikkust. Koos aastatel 1997–1998 ilmunud sama autori kaheosalise *Eesti rahvaluule bibliograafiaga (1918–1992)* on nii rahvaluule- ja laiemalt kultuuriuurijatel kui ka muidu huvilistel olemas igati usaldatav ja austust vääriv andmestik.

Olgu lõpetuseks märgitud, et kuigi väljaanne ise kajastab vaid paberil avaldatud tekste, on see kasutatav ka elektroonilisena (<http://haldjas.folklore.ee/rl/pubte/ee/erbibl/>).

Kalju Tammaru, žürii esimees

Presidendi rahvaluulepreemiast ja Eesti Rahvaluule Arhiivi kaastöödest 2003. aastal

Rahvaluulearhiivi ülesanne on rahva mälu hoidmine. Maailmas ei ole kuigi tavapärane, et pärimusarhiivis on nii suur osa rahva enda kirjanekutel. Jakob Hurda kogumistöö traditsioone järgides on Eesti Rahvaluule Arhiiv teinud algusaegadest peale kogumistööd kohalike korrespondentide abiga. Peale folkloori laiemal geograafilise esindatuse annab selliselt talletatud aines teavet sellegi kohta, mida rahvas ise parasjagu oluliseks peab.

Foto 1. Eesti Vabariigi president Arnold Rüütel annab kogumispreemia üle Anu Soonele. Alar Madissoni foto 2004.

Foto 2. Musitseerivad Kail Sarv ja Enrik Visla. Alar Madissoni foto 2004.

1935. aastal Eesti Rahvaluule Arhiivi rajaja Oskar Looritsa poolt ellu kutsutud riigivanema, hiljem presidendi rahaline autasu parematele kaastöölistele-kogujatele ennistati 1994. aastal. Tänavusel Eesti Vabariigi aastapäeval anti Tartus Kirjandusmuuseumi saalis Eesti Vabariigi presidendi rahvaluule kogumispreemiad üle Anu Soonele Lääne-Virumaalt ja Kail Sarvele Tallinnast.

Anu Soon on rahvaluule arhiivile kaastööd teinud 1995. aastast alates. 2003. aastal andis ta üle 327 lehekülge mitmekülgeid rahvaluule kirjapanekuid kodukohast Viru-Jaagupist ja sünnipaigast Iisakust. Koduperenaine Anu Soon tegi üleskirjutusi oma mälestuste põhjal, kuid küsitles ka kodukandi rahvast. Muu hulgas on ta kirjutanud kaasaegsest rahvamuusikaharrastusest Võhu külas ning sealse külakapelli Karukell asutamisest ja repertuaarist.

Tallinna folklooriõpetaja Kail Sarve kaastööd “Viljandi Kultuurikolledži folkloor 2000.–2003. aastal” ja “Tallinna Tehnikaülikooli folkloor 2002–2003” annavad hea ülevaate nii tänapäeva pärimusest (naljad, netifolkloor) kui ka Viljandi Kultuurikolledži õppurite rühmapärimusest. Kail Sarve kirjapanekud kajastavad humoorikas võtmes pildilis-naljalise pärimuse kaudu päevakajalisi teemasid: näiteks Euroliit ja mure Eesti kestmajäämise pärast, meeste ja

naiste võimu- ning soosuhed; reklaamides peegelduv tänapäeva tarbimisühiskonna pahupool jms.

Selle aasta preemiad andis laureaatidele üle president Arnold Rüütel. Kohal oli proua Ingrid Rüütel, esines Võhu kapell Karukell.

Rahva huvi oma pärimuse vastu on viimasel aastakümnel kasvanud seoses iseenda, kodukoha või -regiooni identiteedi otsingute-ga, ilmselt ka Eesti Euroopa Liitu astumise ja paikkondliku turismi arenemise tõttu. Mitmed Eesti Rahvaluule Arhiivi kahel viimasel aastal laekunud suuremad materjalikogud on kogutud kohalike omavalitsuste, koduloomuuseumide ja seltside algatusel.

2003. aastal algatasid Järvamaa muuseum ja maavalitsus Järvamaa legendide kogumise võistluse, kus löid kaasa kohalikud inimesed, kutselised folkloristid ja Tartu Ülikooli üliõpilased.

Eelmisel aastal korraldati Tartu Ülikooli eesti ja võrdleva rahvaluule õppetooli ning Karula rahvusparki ühisekspeditsiooni salvestused. Karula kogumismatka juhendas Tartu Ülikooli õppejõud Merili Metsvahi ja Järvamaa välitöid Risto Järv. Üliõpilastest osalesid Elo-Hanna Seljamaa, Kärg Kama, Katre Kikas, Ott Heinapuu, Karoliina Kagovere, Kristiina Ehin, Siiri Erm, Triin Ploom, Reeli Reinaus, Maili Vabrit-Pilt, Kristina Veidenbaum, Ülle Niin, Katrin Ruus, Helen Kästik, Mirjam Somelar, Katrina Kink, Merit Vaks, Marion Selgall, Valdo Valper, Pille Vahtmäe ja Eda Pomozi.

Eesti Ingerisoomlaste Liit alustas 2002. aastal rahvaluule arhiivi nõuandval toel Eestis elavate ingerisoomlaste pärimuse talletamist. Selle projekti üks põhilisi täitjaid on algusest peale olnud Kaja Schultz. Tema kogutud ja korraldatud ingerisoomlaste elulood, pärimusjutud ja laulud jäävad arhiivi meenutama selle Eestis elava rahvakillu minevikku ja tänapäeva.

Märgiks huvist kodukoha pärimuse ja folkloori vastu olid ka 112 gümnaasiumiõpilase üleriigilise rahvaluuleolümpiaadi tööd. Uurimistööde juurde kuulusid õpilaste kogutud materjalid rühmapärimuse, pere- ja kohapärimuse ning tänapäevaste folklorismiilmingute kohta, mis kõik jäävad hoiule rahvaluule arhiivi.

Eda Kalmre

Mitmemõõtmelisuus, avatus ja dialoogilisus: Eesti identiteedi käsitlusi semiootika sügiskoolis

Üldist semiootika sügiskoolist

Semiootika sügiskooli idee sündis 1999. aastal üliõpilaste rühmal, kes soovisid ühiste mõttetalgutega määratleda semiootika ja semiootiku kohta tänapäeva ühiskonnas. Algselt vaid semiootikute ringkonda hõlmanud ühepäevane üritus on kasvanud humanitaar- ja sotsiaaalalade üliõpilasi ning muude kultuurivaldkondade esindajaid kaasavaks ettekande- ja arutlusfoorumiks. Oluliseks peetakse tunnustatud spetsialistide ja üliõpilaste dialoogi ja diskussiooni võimalust, mis aitab arendada üliõpilaste kriitikameelt ja annab julgust oma ideid akadeemiliselt väljendada. Ühtlasi taotletakse valdkondade ja distsipliinide dialoogi. Tavaks on saanud sügiskooli ettekannete ja arutelude avaldamine.

Eelnevatel aastatel on keskendunud metakeelte otsingutele eesti kultuuri probleemide analüüsimisel. Arutletud on nii pop- kui pärimuskultuuri teemadel, käsitletud nii enese kui ka teise kuvandit, vaetud Eesti ühiskonna multikultuursuse ilminguid ja integratsiooni-ühtsusi.

Seekordse, arvult viienda sügiskooli “Euroopa – uus ja vana” (1.–2. november 2003 Põltsamaa Ühisgümnaasiumis) eesmärgiks oli analüüsida uue ja vana Euroopa vastandamise või ühendamise tingimusi. Mõtestati Euroopa ruumilisi, ajalisi ja semiootilisi piirjooni.

Ettekandeid peeti järgmistel teemadel: küborgid, tõlge, film, muusika, religioon, identiteet, arhitektuur. Berk Vaher ja Anne Kull vaatlesid inimese kultuurilise olemise kirjeldamise võimalusi “küborgi” ehk poolinimese-poolmasina mõiste abil. Jaak Rähesoo arutles erinevate kunstiliikide vahelise tõlke probleemi alusel koopia ja originaali suhete üle. Ilmar Raag rääkis euroopa filmi kui kaubamärgi loomise võimalikkusest, muu hulgas vastandamise kaudu ameerika filmile. Toomas Siitan analüüsis muusika ja verbaalse teksti ning muusika ja muusikavälise semantilisi suhteid Johann

Foto 1. Ilmar Raag semiootikute sügiskoolis ettekannet pidamas. Laura Kuuse foto 2003.

tõstatas küsimuse: kuidas saaks Juri Lotmani semiootika ideestikku kasutada sotsiaalse reaalsuse seletamiseks? Oma ettekandes esitas ta ühe võimaliku näite sellisest lähenemisest, analüüsides eestlaste euroskeptitsismi identiteedi semiootilise konstrueerimise kaudu. Allpool on ära toodud konseptiivne, valikuline, litereeringul põhinev ülevaade tema ettekandest.¹

Raivo Vetik Eesti identiteedist ja Euroopast

Juri Lotmanil on mitmeid ideid, mis vajavad sotsiaalteaduslikku realiseerimist, nende abil on võimalik mõtestada sotsiaalset reaalsust. Ettekande teoreetiliseks aluseks on Juri Lotmani raamat *Kultuur ja plahvatus*.

Selle erakordselt huvitava, sügava ja mõttelendu stimuleeriva raamatu esimeses lõigus on sõnastatud kaks fundamentaalset semiootiliste süsteemide probleemi: sisemise ja välise seostamise või-

Sebastian Bachi kantaadis *Gottes Zeit ist die allerbeste Zeit*. Ringo Ringvee kõneles religioonide piireloovast ja muutuvast rollist Euroopa kultuuriruumis. Mart Kalm käsitles arhitektuuri tähendusi esimese Eesti Vabariigi aegse funktsionalistliku stiili taaskasutamise näitel 1950. aastate keskpaiga Rakveres. Raivo Vetik kõneles eestlaste identiteedist ja suhestumisest Euroopaga. Sektsioonides jätkus arutelu esitatu üle.

Ettekanne eesti identiteedist oli korraldajate poolt mõeldud pakkuma üldisemat mõistestikku kõigi vaadeldud teemade ühendamiseks ja üldteoreetiliseks käsitlemiseks. Raivo Vetik

malikkus ning muutumine. Arutluse eesmärgiks on jõuda eestlaste identiteedi käsituseni, täpsemalt öeldes, valgustada eestlaste euroskeptitsismi semiootilisi tagamaid, kasutades J. Lotmani teooria pakutud keelt nende nähtuste mõtestamiseks.

R. Vetik kasutas oma artikli "Eestlaste euroskeptitsism" tulemusi, mille kohaselt 1990. aastate teisest poolest on paljud avaliku arvamuse uuringud Eestis, samuti võrdlevad uuringud (Eurobaromeeter jm) näidanud, et Eesti on olnud Euroopa Liiduga liitumise toetamise poolest alati viimane. Erandiks oli 2003. aasta, kui oldi Lätiga umbes samal tasemel.

Paar aastat tagasi eestlaste hoiakuid uurides avastati omapärane paradoks. Selgus, et kuigi vastustes küsimusele "Kas te soovite, et Eesti liituks Euroopa Liiduga?" olid eestlased suhteliselt eitaval seisukohal, siis küsimusele "Missugused on Eesti liitumise tagajärjed teile endale, Eesti riigile, majandusele?" vastates oli valdav osa meelestatud väga positiivselt. Isegi need, kes väitsid, et nad hääletavad referendumil Euroopa Liiduga liitumise vastu, ütlesid, et majandusele, riigi üldisele arengule ja inimeste võimalustele avaldab liitumine positiivset mõju.

Tegemist on skisofreenilise olukorraga. Ühelt poolt leiavad eestlased, et ühinemine on kasulik ja selle tagajärjed head, teiselt poolt nad loobuksid sellest. Paradoksi analüüsiks kasutati kahte meetodit. Uurimisrühm, kuhu kuulus ka Raivo Vetik, viis kõigepealt läbi avaliku arvamuse uuringu, kasutades traditsioonilist sotsioloogilist lähenemist. Küsitlustulemuste statistiline analüüs näitas tugevaid seoseid Euroopa Liidu toetamise ja Eesti poliitiliste institutsioonide usaldamise vahel, samuti inimeste sotsiaalmajandusliku seisundi ja Euroopa Liidu toetamise vahel. Majanduslikult kehvemal järjel inimeste seas ilmnis tendents olla pigem Euroopa Liidu vastu. Tugev seos oli ka teadmiste ja Euroopa Liidu toetamise vahel – mida rohkem inimesed sellest teadsid, seda enam nad liitumist toetasid. Need tulemused on kooskõlas ka teistes riikides tehtud analoogsete uuringutega. Samas ei olnud saadud korrelatsioonid piisavalt tugevad järeldamiseks põhjuslikke seoseid.

Siit lähtus idee jätkata sama probleemi semiootilise analüüsiga, tuginedes Juri Lotmanile. See koosnes kolmest astmest – kõigepealt epistemoloogiliste hoiakute tüpologia, seejärel sellel põhinev teise konstrueerimise käsitus ning lõpuks kõige eelneva alusel Eesti eliidi Euroopa Liidu diskursuse analüüs.

Järgnev epistemoloogiliste hoiakute tüpologia põhineb suuresti Juri Lotmani *Kultuuri ja plahvatuse* esimesel peatükil, kus analüüsitakse sisemise ja välise seostamise probleemi. Juri Lotman omakorda alustab Immanuel Kantist, kelle arvates on sisemise ja välise seostamine põhimõtteliselt võimatu. Subjektist väljapoole jääv reaalsus on jaotatud kaheks: 1) objekt, mis on subjektile antud tema meelte kaudu; 2) asi iseeneses. I. Kanti lahendus seisnes eelduses, et subjektil on teatud kaasasündinud aprioorsed mõisted, mille kaudu on võimalik temast väljaspool olevat reaalsust mõtestada või selles orienteeruda. See ei tähenda aga, et subjekt saab asja iseeneses tunnetada.

Järgmisena käsitletud Ferdinand de Saussure muutis revolutsiooniliselt keeleteadust ja selle kaudu ka sotsiaalteaduste metodoloogiat just välise ja sisemise seostamise mõttes. Vastandades keele ja kõne, väitis ta, et keeleteaduse tõeliseks uurimisobjektiks saab olla ainult sisemine keelesüsteem. Tegemist on laiema tunnetusliku hoiakuga, mis on väljendunud näiteks ka uusaja loodusteaduses. Uurimises keskendutakse mitte välistele substantiivsetele objektidele, vaid pigem subjekti konstrueeritud suhetesüsteemidele. F. de Saussure'i definitsiooni kohaselt ei ole keel midagi muud kui erinevuste süsteem, s.t keeles on olulised ainult tähistaja ja tähistatava suhted, mitte aga substantis. Kui vaadata Isaac Newtoni füüsikat, siis kujutab ka see endast samasuguse tunnetusteoreetilise strateegia realiseerimist. Võrdleme näiteks Aristotelese ja Newtoni liikumise käsitlusi. Aristotelese füüsikas uuritakse liikujat ja tema potentsi ning seletatakse liikumist just nende kaudu. Newtoni füüsikas vaadeldakse liikumist analüüsides keha mingis taustsüsteemis. Uuritakse liikumist kui teatud suhetesüsteemi, mis on määratletud subjekti poolt konstrueeritud koordinaatteljestikuga. See võimaldab eemaldada liikujate substantiivsetest omadustest ja luua abstraktseid mudeleid, mille kaudu on võimalik liikumist väga täpselt mõõta.

Epistemoloogilises tüpoloogias järgneb eelnevatele Juri Lotman, kelle tunnetusteoreetiline positsioon vastandub F. de Saussure'i omale. Ta asendab keele ja kõne dihhotoomia teksti ja keele dihhotoomiaga ning väidab, et F. de Saussure'i piiratus seisneb eelduses, et eksisteerib suure tähega Keel, mis genereerib kõikvõimalikke tekste ja kõnet, kuid tegelikkus on keerulisem. Näiteks eeldab mis tahes tekst vähemalt kahe keele dialoogi ja diskussiooni. Sellise hoiakuga on seotud ka J. Lotmani innovaatiline idee kultuuri, inim-

aju ja tekstide funktsioneerimise sarnasusest, mis kõik eeldavad vähemalt kahe keele olemasolu.

Kui võrrelda Juri Lotmani käsitlust Ferdinand de Saussure'i omaga, siis viimase puhul ei ole vaja sisemise ja välise interaktsiooni. Tõeliselt eksisteeriv on vaid keele sisemine süsteem, millest tulenevad kõik kõne ja teksti põhitunnused. Seega ei ole sisemise ja välise seostamise probleemi, sest väline on lihtsalt sisemise üks võimalik väljendus. J. Lotman eeldab iseseisva välise reaalsuse olemasolu ja küsib analoogselt Immanuel Kantiga: missugused on võimalused sisemise ja välise seostamiseks? Tema vastus põhineb semiosfääri mudelil ning tekstide ja keelte interaktsiooni rõhutamisel. Siin on sobiv viidata analoogiale Karl Marxiga, kelle arvates ei ole mõtet asetada küsimust välisest reaalsusest abstraktselt. Antud küsimus laheneb ainult praktika käigus. J. Lotmani arvates ei ole vaja rääkida keeltest ja tekstidest abstraktselt ega uurida, kuivõrd on sisemise ja välise seostamine võimalik abstraktselt. Seostumine toimub semiosfääri moodustavate tekstide ja keelte interaktsiooni kaudu, mille põhitunnuseid ta oma teoorias ka analüüsib.

Tunnetusteoreetiliste hoiakute tüpologia on aluseks erinevatele teise konstrueerimise viisidele meie-nemad-suhetes. J. Lotman kirjutab, et mis tahes semiootiline süsteem loob mitte ainult enda sisemise organisatsiooni, vaid ka endavälise disorganisatsiooni tüübi. Seoses sellega näitab ta, et piir semiootilise süsteemi ja temast väljaspool asuva vahel täidab kahte põhifunktsiooni: 1) välise blokeerimine sisemisest ning 2) kommunikatsioon välise ja sisemise vahel, mis lubab sisemisel orienteeruda väliskeskkonnas.

Välise informatsiooni valikuline blokeerimine on seotud semiootilise süsteemi eneseteadvuse ja identiteedi kujundamisega. Järgnevalt esitan meie-nemad-suhete võimaliku tüpologia, lähtudes semiootilise piiri funktsioonist: 1) oma vastandub mitteeksisteerivale, 2) oma vastandub võõrale ja 3) oma vastandub teisele.

Oma vastandumine mitteeksisteerivale põhineb sellisel sisemise ja välise seose tüübil, kus toimib ainult semiootilise piiri blokeeriv funktsioon. R. Vetik tõi näite Eesti kodakondsuspoliitikast, milles võeti aluseks juriidilise järjepidevuse põhimõte. Selle tulemusena osutusid 1990. alguses paljud mitte-eestlased kodakondsuseta isikuteks ehk teatud mõttes mitteeksisteerivateks. Kuigi nende Eestisse sattumine ei olnud ainult nende endi määrata, jäid nad laiemas sotsiaalses protsessis n-ö ajaloo hammasrataste vahele. Uues sotsiaalse reaalsuse konstrueerimise mudelis nendele kohta lihtsalt ei olnud.

Teises ja kolmandas vastandumistüübis toimivad nii semiootilise piiri blokeeriv kui ka kommunikatiivne funktsioon. Oma-võõras-suhte puhul domineerib blokeeriv ning oma-teine-suhte puhul kommunikatiivne funktsioon.

Toodud sotsiaalse suhestumise tüüpide analüüsi kaudu jõuame eestlaste euroskeptitsismini. Eelöeldu alusel võib väita, et Eesti eliidi eurodiskursus kujutab endast kõige muu kõrval ka piiri konstrueerimist sisemise ja välise ehk meie ja nende vahele. Missugused on selle piiri põhitunnused?

Kirjeldame lühidalt, milline on olnud Eesti eurodiskursus alates 1990. aastate algusest. Kõigepealt õnnestus Eestil vabaneda Nõukogude okupatsioonist. Euroopa oli Eesti silmis midagi ülimalt positiivset, kõik ihaldasid Eesti võimalikult suuremat seostumist Euroopaga. Uue diskursuse kandvateks märksõnadeks kujunesid kohanemine, integreerumine, järelejõudmine, õppimine jne. Marju Lauristini toimetatud raamatu *Tagasipöördumine Euroopass*² pealkiri on selles mõttes väga tunnuslik.

Samas tuleb küsida: milline on sellise enesekonstruktsiooni semiootiline tähendus? Lühidalt öeldes on tegemist teise asetamisega väärtustehierarhias endast kõrgemale. Teatud mõttes on see paratamatu ja peegeldab tegelikkust, kuivõrd paljudes valdkondades on Eesti mahajäänud ning peab abi ja eeskuju vastu võtma. Samas ei saa niivõrd jõuline semiootilise piiri ühe aspekti esiletõus jääda tagasilöögita, sest oma identiteedi konstrueerimise, eelkõige aga eneseväärikuse mõttes ei ole teise ületähtsustamine normaalne. Lühidalt: kuna Eesti eliidi eurodiskursuses on semiootilise piiri blokeeriv ehk eneseteadvuslik funktsioon jäänud niivõrd tagaplaanile, siis võib tugeva euroskeptitsismi tekkimist pidada ühiskonna kui terviku loomulikuks reaktsiooniks sellele, sest ühiskond kui tervik püüdleb oma semiootilise piiri funktsioonide tasakaalu ja eneseväärikuse poole.

Eelnev käsitlus seondub identiteedi ruumilise aspektiga, mille kõrval eksisteerib identiteedi ajaline aspekt.

Sektsioonis peetud arutelu

Sektsiooni töö algas Raivo Vetiku käsitlusega identiteedi ajalistest mõõtmetest, kasutades Juri Lotmani ternaarsete ja binaarsete süsteemide ning arengumudelite erisust. Ternaarne süsteem koosneb

Foto 2. 2003. aasta semiootika sügiskoolis osalejad õhtueinel. Laura Kuuse foto.

vähemalt kolmest komponendist ehk kihist, mis arenevad suhteliselt sõltumatult. Kui ühes (või ka kahes kihis) toimub plahvatuslikke muutusi, siis säilitab terviksüsteem järjepidevuse tänu teiste kihtide (või kolmanda tasakaalustava kihi) pidevale arengule. Binaarne on süsteem, kus reaalselt on kaks komponenti ehk kihti. Kui toimub ühes kihis plahvatus, tekib katkestus binaarse süsteemi kui terviku arengus, sest puudub tasakaalustav ja järjepidevust tagav kolmas komponent. Erinevate ternaarsete süsteemide näidetena tõi Raivo Vetik aristokraatliku (kihid: kuningas–aristokraatia–rahvas) ja demokraatliku (kihid: riik–kodanikeühendused–üksikkodanik) ühiskonna. Binaarse süsteemi näitena toodud totalitaarses ühiskonnas on tegelikult ainult kaks kihti: ladvik ja rahvas. Ainult ladvikul on võim sunniaparaadi üle ja seetõttu ka võimalus protsesse ühiskonnas mõjutada.

Nii binaarsete kui ka ternaarsete mudelite kohta on näiteid nii poliitilises reaalsuses kui ka inimese psühholoogias. Iga poliitiline süsteem lähtub teatavatest arusaamadest inimese olemuse kohta. Näiteks Platoni poliitilise filosoofia aluseks on tema inimesekäsitus. Inimese hing koosneb kolmest komponendist: mõistus, tahe ja meeled. Inimene on harmooniline, kui mõistus valitseb teiste komponentide üle. Analoogiliselt inimhingega jagab Platon ka ühiskon-

na kolmeks, igale inimhinge komponendile vastab teatud ühiskonnakiht. Platonistlikku ideaali vaikimisi aluseks võtavad ühiskonnad arenevad binaarse arengumudeli loogika kohaselt. Kuigi süsteemis oleks justkui kolm komponenti, domineerib üks komponent teiste üle ja seeläbi tekib kahe pooluse vastandus.

Näiteks Sigmund Freud esitas samuti kolmekomponendilise, kuid Platonist erineva inimesekäsitluse. Selle kohaselt kujuneb harmoonilise inimese identiteet ehk Mina (*ego*) kahe teineteist tasakaalustava printsiibi (*superego* ja *id*) koostoimes. Antud inimesekäsitluse puhul on olemas tasakaalustav vahetasand, puudub terav binaarsus.

Ternaarsed süsteemid kohandavad ideaali reaalsusega. Binaarsed süsteemid üritavad ideaali reaalsesse ellu viia, kuid see on definitsiooni järgi võimatu – tulemuseks on plahvatus, mis tekitab katkestuse terviksüsteemi arengus.

Liikudes Raivo Vetiku esitatud kontseptsioonide juurest konkreetsemalt identiteedi ehk süsteemi eneseks jäämise ja muutumise probleemi juurde, tekkis esmalt vajadus anda esialgseidki määratlusi identiteedi mõistele. Tavapärasel ajakirjanduslikus diskursuses on identiteedi sünonüümiks rahvuslik ühtekuuluvustunne. Kultuuriteoreetilises kasutuses hõlmab identiteet enamat. Identiteet on kõige üldisemalt öeldes kokkuleppeline enesemääratlemine: sage käitumuslik ja/või diskursiivne (teadvustatud või teadvustamata) vastamine küsimustele “Kes ma olen?” ja “Kes ma ei ole?”

Järgmisena pakuti välja psühholoogilis-antropoloogiline käsitlus. See asetab mõistelise skeemi keskmesse indiviidi, kelle identiteet kujuneb vähemalt kolme erineva telje koostoimes: seostumine kogukonna, väliskeskkonna ja iseendaga. Väliskeskkonnaga seostumise all on olulisemad suhted igapäevase elukeskkonna, paikade, “koduga”. Iseendaga seostumisel on tähtis mina suhestumine teise, mina sotsiaalsete rollide eritlemise võime, mina tänaste ja varasemate rollide integreerimine üheks enesetunnetuslikuks tervikuks. Kogukonna telje kaudu tuleb indiviidi identiteeti suhe samastumissuhte meie ja eristumissuhte nemad. Indiviidi identiteet on pidevas kujunemises, erinevates situatsioonides on nende kolme seostumistelje osatähtsus erinev.

Rääkides Eesti identiteedist ja Euroopast on olulisim kogukondlik tasand, s.t rahvus. Rahvusliku identiteedi konstrueerimise tähtsaimad komponendid on ühine etniline päritolu, keel, territoorium, õiguslik-poliitiline solidaarsus, ühised väärtused ja traditsioonid,

ühine kultuur ja sümbolsüsteem.³ Rahvusest on nii laiemaid (nt eurooplane) kui ka kitsamaid (nt kihnlane, mulk) kogukondliku identiteedi tasandeid.

Eesti riigi territooriumil elab täna mitmeid rahvusrühmi, kellest arvuliselt suurim on eestlaste kogukond. Faktiliselt mitme-rahvuselises ühiskonnas on riik siiski rajatud (monoetnilise) rahvusriigi põhimõtete järgi. Etnos viitab rühmale, kellel on ühine kultuur kõige laiemas mõttes. Rahvus (inglise k *nation*) viitab rühmale, keda koondab ühine territoorium (või mälestus sellest), ühtne majanduslik ja poliitiline süsteem. Rahvus võib olla monoetniline, kui teatud piiritletud territooriumi ja poliitilis-majandusliku süsteemi sees toimivad (peaaegu) ainult ühe kultuuri kandjad. Täna ses Eestis tuleks monoetnilisest rahvuse mõistest loobuda, sest me elame multikultuurses ühiskonnas.

Eestlaseks olemise kõige määravamaks komponendiks on tõenäoliselt eesti keele valdamine. Keele tähtsusest annab aimu Raimo Vetiku poolt toodud näide avaliku arvamuse uuringust, kus muu hulgas küsiti eesti elanikelt, kas nad pooldaksid keeleeksami eemaldamist eesti kodakondsuse saamiseks vajalike nõuete hulgast. Enamik (~80%) vastajatest oli sellele kategooriliselt vastu. Teiste kodakondsusnõuete leevendamise puhul sedavõrd tugevat vastuseisu ei väljendatud. Vähemusrahvuste integreerimine toimub Eestis eelkõige ühise keele kasutamise nõude kaudu just poliitilises ja mingil määral ka majandussfääris.

Eesti identiteedi aluseks oleva etnilise identiteedi ja rahvuskultuuri konstrueerimisele pandi alus 19. sajandi teisel poolel. Valgustusideede mõjul hakkasid estofiilid ja esimesed eesti soost haritlased kujundama eesti rahvale ühiste traditsioonide ja ühise ajaloo kontseptsiooni. Selles protsessis on olnud määravaks faktoriks suhestumine teiste rahvuste ja rahvuskultuuridega. Alguses avaldasid siinsele kultuurikeskkonnale kõige enam mõju kaks keele- ja kultuurisfääri: saksa ja vene. Paljude tolle aja eesti kultuuri nähtuste kujundamisel võeti eeskujuna (balti)saksa kultuurist (ajakirjandus, laulupeod, seltsid, kirjandus, haridussüsteem, teater, muusika, kunst). Saksa kultuuriga seostumisele aitasid kaasa saksa ülemklassi kohalolu, jagatud religioon ja ladina tähestik. Viimased eristasid eesti kultuuri selgesti vene kultuurist (vrd õigeusk ja kirillitsa). Samal ajal kuulus Eestimaa 18.–19. sajandil Vene impeeriumi koosseisu, mis ühtlasi tähendas osaliselt ühtlustatud poliitilist ja majandussüsteemi ning sellega kaasnevas bürokraatias vene keele

kasutamise paratamatust. Vene impeerium püüdis vene keele ja venekeelse kohustusliku õpetamise kaudu teostada kultuurilist venestamist (~1880–1895). Erinevatel põhjustel jäi saksa kultuuri mõju siiski tugevamaks. Eesti kultuur ja seeläbi ka rahvuslik identiteet kujunesid algetapis pigem seostudes saksa kultuuriga (domineerib kommunikatiivne funktsioon) ja pigem vastandudes vene kultuurile (domineerib blokeeriv funktsioon). 20. sajandi alguses tekkis eesti intellektuaalse eliidi seas ka teistsuguseid nägemusi, mis üritasid eesti kõrgkultuuri vene ja saksa kultuurilistelt eeskujudelt mujale orienteerida. Näiteks propageeris Noor-Eesti Skandinaavia maade, Prantsusmaa ja ka Itaalia eeskujusid.

Teine kultuur on paratamatult vajalik, sest selleks, et oleks olemas mina, peab olema ka teine. Eestis on üldine ettekujutus kultuurist pigem seotud vastandamise, endassetõmbumise, kultuuri museaalsuse ja kaitsepositsiooniga. Nõukogude tingimustes, kui omakultuur oli paratamatult allasurutud seisundis, kristalliseerus see välja ja moodustus tihke mass, juveel, millega ei ole midagi peale hakata. Kui juveel moodustub aatomitest, mis on ajas kestvad, siis kultuuri hoidjateks on inimesed, kes ei ole jäävad. Kui kultuuri kandjad peatuvad ajas, tekib kultuuri väljasuremise oht. Raivo Vetik leidis, et siinjuures oleks õige propageerida Juri Lotmani sõnumit kultuuri dialoogilisusest ja viia see võimalikult paljude inimeste teadvusse, sest ainult dialoogi abil on võimalik vältida kristalliseerumist ja jäika vastandumist. See aitaks muuta arusaama kultuurist pisut dünaamilisemaks, säilitades ühtlasi kultuuri sisemise heterogeensuse. Dialoog on vajalik sidususe loomise mehhanismina nii sinise ühiskonna sees kui ka laiema Euroopa kogukonna raames.

Kui identiteet ongi oma asendi määratlus suhtes teisega, tekib rida küsimusi. Kes on see teine, kellega me suhestume? Milliselt tasandilt me suhestume? Kas indiviidi, etnose või riigi tasandilt? Nii sektsiooni nimi kui ka ettekande pealkiri esitavad väljakutse määratleda ennast seoses Euroopaga kas suletud või avatud süsteemina. Kas on olemas ühtne Eesti identiteet Euroopa suhtes või on neid mitu? Kas on märgatavaid paralleele 20. sajandi alguses Eesti Vabariigi alguskümnenditel aktiivselt konstrueeritud riigi identiteedi ja nüüdse riigi identiteedi vahel? Üldine identiteedi mõiste on eksitav ja näib tähistavat seisundit. Identiteet on pigem protsess, pidev muutumine erinevate komponentide (keel, territoorium jne) vahelises hierarhias vastavalt enda asendi määratlemist nõudvale situatsioonile. Identiteet on mitmemõõtmeline nähtus,

see muutub nii ruumis kui ka ajas ja selle täpne formuleering sõltub nii määratlejast kui ka auditooriumist. Identiteedi mõistet võiks võrrelda semiosfääri mõistega: nad kattuvad suurel määral ja kohati näivad isegi sünonüümidena.

Arutelu käigus tekkis teatud polaarsus: kahe kirjelduskeele omavaheline dialoog õnnestus kohati rohkem, kohati vähem. Aegajalt sattusid nad omavahel konflikti, mõnikord ei saadud üksteisest aru. Õieti oli kasutusel umbes “poolteist” keelt: psühholoogilis-antropoloogiline metakeel kattub osaliselt semiootilise metakeelega. Mõlema eesmärk oli sama – defineerida identiteeti mitmeta-sandilise dünaamilise ajaloolise süsteemina, rõhutades selle dialoogilisust.

Rääkides erinevatest kirjelduskeeltest ja neis kasutusel olevate mõistete rakendamisest teistele valdkondadele, tehti ka ettepanek vaadelda rahvusriiki avatud lähtekoodiga operatsioonisüsteemina. Selline operatsioonisüsteem sisaldab mitmeid seni käsitletud mõtmeid: avatus, dialoogilisus. “Kasutajal” on võimalus süsteemi muuta ja arendada, mis kokkuvõttes viib süsteemi suurema dünaamilisuseni. Samas, pakutud analoogia ebatäpsuse poolt räägib asjaolu, et igal operatsioonisüsteemil on alati süsteemiväline koostaja, kes ise sellesse süsteemi ei kuulu. Ettekujutus, et rahvusriiki ja selle aluseks olevat rahvuslikku identiteeti kujundaks keegi, kes ise sellesse riiki ja rahvusesse mingil viisil ei kuulu, pole siiski kooskõlas tänase Eesti sotsiaalse reaalsusega.

Lõpetuseks

Vaatamata sellele, et Euroopa ja identiteedi teemat oli vahetult enne semiootika sügiskooli ajakirjanduses laialt käsitletud, suutsid osalejad ületada esialgse vastumeelsuse äraleierdatud teema suhtes ning jõudsid elava arutelu käigus tähelepanekute ja vaatenurkadeni, mis olid enamikule üllatavad, mõtlemapanevad, enese ja teise mõistmist edendavad. Sektsioonis toimunu realiseeris praktikas Juri Lotmani idee vähemalt kahe (kirjeldus)keele paratamatust vajalikkusest ümbritseva reaalsuse tunnetamisel. Ettekandes ja arutelus sobitati mitmetest erinevatest teoreetilistest lähenemistest pärinevaid mõisteid ja ideid. Interaktsioon ja dialoogilisus osutusid viljakateks teguriteks sedavõrd keerulise protsessi nagu identiteet analüüsimisel.

Ettekandele ja sektsioonis toimunule tagasi vaadates võib märkata, et välja on toodud Eesti tänasele identiteedile omased kaks äärmuslikku suundumust. Ettekande üheks järeltuleks oli eliidi liigne avatus euroopaliku teise suhtes. Sektsioonis märgiti ülemäärast püüdu omakultuuri (mis tegelikult on ikka võõraga suhtlemise tulem) teatud nähtusi igasuguse muutmise eest kaitsta. Püüd maksimeerida avatusest tulenevat majanduslikku kasu näib olevat võrdelises seoses hirmuga kaotada oma eripära. Kollektiivse skisofreenia ja identiteedikriisi leevendamiseks oleks mõistlik püüelda tasakaalu poole kahe äärmusliku teisega seostumise viisi (liigne avatus *versus* liigne suletus) vahel. Semiootiliste piiride kahe funktsiooni tasakaalus hoidmine võimaldaks järjepidevamat arengut ja tõelist dialoogi, milles säilib partnerite eneseväärkus.

Alo Joosepson, Renata Sõukand

Kommentaariid

¹ Ettekandes ja aruteludes käsitletu paremaks mõistmiseks olgu täpsustatud, et sektsioonis osalejad lugesid ette valmistudes läbi valitud peatükke Juri Lotmani raamatust *Kultuur ja plahvatus* (lk 9–12, 30–37, 195–198) ning artikleid kogumikust *Mõtteline Euroopa* (lk 73–81, 138–150, 167–178, 181–200). Raivo Vetik on ettekandes esitatud mõtteid osaliselt juba varem avaldanud, vt *Eesti inimarengu aruanne* 2001, lk 8–12. Ettekande lõppu aga esitati vaid sektsioonis ja seda ei lindistatud.

² Lauristin, Marju (koost ja toim) 1997. *Return to the Western World: Cultural and Political Perspectives on the Estonian Post-communist Transition*. Tartu: Tartu University Press.

³ Vt Smith, Anthony D. 1993. *National Identity*. Reno & Las Vegas & London: University of Nevada Press.

Suur Vana Mees Eesti etnoloogias: Ants Viires 85

2003. aasta jõulude eel täitus dr Ants Viiresel 85. aastaring. Kahtlema ta on Ants Viires nimekaim Eesti etnoloog, kelle teadustööd on leidnud tunnustust ka kaugel väljaspool Eestit ja kellele Eesti viimase poolsajandi etnoloogiateadust oleks raske ettegi kujutada.

Tulevane etnoloog sündis 23. detsembril 1918 Tartus. Seal käis ta alg- ja keskkoolis ning lõpetas 1937. aastal Treffneri gümnaasiumi. Ants Viirese õpingud Tartu Ülikooli filosoofiateaduskonnas algasid 1937. aastal. Esialgu pani ta pearõhu filoloogiale. 1940. aastatel aga kujunes tema põhilaks etnograafia. Sel ajal algasid ka A. Viirese

kontaktid tollase Eesti peamise etnoloogiakeskusega – Eesti Rahva Muuseumiga (ERM), kus noor Ants Viires täitis õpingute kõrvalt mitmesuguseid tööülesandeid. Mõneski mõttes aitasid huvi rahvateaduse vastu süvendada ERMi tollased töötajad Eerik Laid, Ilmar Talve, Helmut Hagar, kellest mitmetega on hiljutisel juubilaril jäänud vaatamata riigipiiridele aastakümneteks teadusalased ja sõbralikud kontaktid.

Rasked poliitilised olud ja alanud Teine maailmasõda mõjutasid väga valusalt ka eesti rahvateaduse arengut. Nõukogude okupatsioonivõimule oli algusest peale pinnuks silmas kõik, mis kuidagi viitas rahvuslikule. “Natsionalistlik” nimi *Eesti Rahva Muuseum*

Foto 1. Eesti etnoloogia grand old man Ants Viires. Foto erakogust.

asendati poliitiliselt neutraalsega – *Riiklik Etnograafiline Muuseum*, samas moodustati osast ERMist Riiklik Kirjandusmuuseum. Teaduse tasandil lahutati sellega rahva materiaalse ja vaimse kultuuri uurimine. Teise maailmasõja ajal keskendus muuseumi kollektiiv rinde lähenedes muuseumivarade evakueerimisele. Nende kaitsmisest ja hilisemast reevakueerimisest võttis aktiivselt osa ka noor Ants Viires.

1940. aastate keeristes olid tohutud kaotused teadlaskaadri osas: 1941. aastal arreteeriti valesüüdistuse alusel muuseumi direktor Ferdinand Linnus, kes hukkus 1942. aastal vangilaagris. 1943. aastal põgenesid Soome Ilmar Talve ja direktor Eerik Laid. 1944. aastal põgenesid läände veel professor Gustav Ränk, magister Helmut Hagar ja magister Helmi Kurrik, mis tähendas siiajäajatele suurt vastutuskooormat etnoloogiateaduse säilimisel Eestis. Pingelised aastad 1944–1946 olid need, mil Ants Viires töötas muuseumis põhikohaga. Uute küsitluskavade koostamisega alustas ta muuseumi korrespondentidevõrgu taastamist. Töö muuseumis oli raske, kuid kasulik, ERMi materjalidele toetudes valmisid mitmed Ants Viirese hilisemad monograafiad ja artiklid.

Õpingud Tartu Ülikoolis lõppesid sõja tõttu alles 1945. aastal, kuid olid andnud Ants Viiresele laiapõhjalise hariduse: eesti keele ja kirjanduse, etnograafia ja rahvaluule kursuste läbimine tuli kasuks edaspidises töös ja kujundas teadlase, kes on ühtviisi kodus nii rahva ainelise kui ka vaimse kultuuri vallas. Juba järgmisel, 1946. aastal lahkus Ants Viires Eesti Rahva Muuseumist, olles muuseas jõudnud teadussekretäri ametikohale, ja asus õpinguid jätkama ülikooli (nüüdsest küll Tartu Riiklik Ülikool) aspirantuuris. Ülikooliga jäi Ants Viires sedapuhku seotuks kolmeks aastaks, mil ta pidas muu hulgas rea loenguid etnograafiast.

Sõda oli möödas, kuid ideoloogilise võitluse tingimustes tuletas minevik end üha meelde. Armu ei leidnud ka kodumaale jäänud eesti etnoloogid, kelle ridades tehti tõsist laastamistööd. Eesti etnoloogiateaduse keskuseks olnud Eesti Rahva Muuseum tembeldati kodanlike natsionalistide pesaks. Üks osa etnolooge vallandati, teised viidi üle madalamatele ametikohtadele, kolmandad, kelle hulka kuulus ka äsja aspirantuuri lõpetanud Ants Viires, ei leidnud võimetekohast tööd. Nõukogude teadusametnike silmis polnud A. Viirese ankeet piisavalt puhas. Hea keeleoskajana saksa okupatsiooni ajal üldmobilisatsiooni korras sõjaväkke värvatuna mõned kuud Saksa sõjaväe pioneeriüksuses tõlgina tegutsemine oli

plekk, mida ei saanud maha pesta. Oli võimatu leida tööd erialal. Juhuslikel koosseisuvälistel töödel mitmetes teadusasutustes, mõnda aega tehnik-planeerija Elva Tööstuskombinaadis, aastatel 1952–1956 eesti keele ja võõrkeelte õpetaja ning õppealajuhataja Saku Maakorraldus- ja Maaparandustehnikumis – need on kõnealuste aastate sissekanded Ants Viirese tööraamatus. Teadushuvi ei suutnud see eksirännakute aeg aga lämmatada, pigem vastupidi. Neil heitlikel aastatel valmis Ants Viiresel põhitöö kõrvalt põhjapaneev uurimus eesti rahvapärasesest puutööndusest, mille ta 1955. aastal kaitses Tartu Riiklikus Ülikoolis ajalooteaduste kandidaadi teadusliku kraadi saamiseks. Nimetatud teos rahvapärase käsitöö ühest tähtsamast valdkonnast avaldati hiljem ka trükis ja on seniajani oluliseks tähiseks eesti etnoloogiateaduses.

Vahepeal olid Nõukogude ühiskonnas toimunud teatavad suunamuutused (nn Hruštšovi sula), tuues värskeimat õhku ja lõdvendades pisut ideoloogilist haaret teadusegi ümbert. See avas mõningaid perspektiive nendele, kes olid seni olnud poliitilistel põhjustel armastatud erialalt kõrvale tõrjutud. Vahepeal oli Tallinnas Ajaloo Instituudis avarapilgulise arheoloogi Harri Moora initsiatiivil tööle rakendatud etnograafide tööühm. Alates 1956. aastast leiame Ants Viirese nime Ajaloo Instituudi palgalehelt. Ajaloo Instituudist kujuneski Ants Viirese töökoht pikkadeks aastakümneteks, algul arheoloogiasektoris (alates 1961. aastast vanemteadurina), kus ta 1968. aastast alates juhtis etnograafide rühma tööd.

1977. aastal moodustati senisest arheoloogia ja etnograafia sektorist iseseisev etnograafia sektor, mille juhi kohused pandi kuni konkursi läbiviimiseni Ants Viirese õlule. 1978. aasta jaanuaris tuli kokku instituudi konkursikomisjon ja taas tuletas sõjaaeg end meelde. Kuulanud ära instituudi parteibüroo ideoloogiliselt lahmi-va arvamuse, mille kohaselt Ants Viires ei sobi sektorijuhataja ametikohale oma tegevuse tõttu 1944. aastal ja vähese poliitilise aktiivsuse pärast (Ants Viires ei olnud NLKP liige), otsustas komisjon mitte soovitada valida teda etnograafiasektori juhatajaks. Väljavõtted koosoleku protokollist:

Me peame hindama mitte ainult A. Viirese erialalist tegevust, vaid tema isiksust igast küljest. Tema teaduslik tegevus on saavutanud kõrge hinnangu. Sellest küljest oleks sobiv kandidatuur. Kuid muud faktid ei kõnele A. Viirese kasuks. Politseipa-

*taljon – see oli osa SSist, mis teatavasti tunnistati Nürnbergis kuritegelikuks organisatsiooniks – kuulumine ei võimalda te-
mal tegeleda nõukogude ühiskonnateaduse juhtimisega.*

Või teise komisjoniliikme arvamus:

*Praegu on ühiskonnateadustes üldsuumaks, et sektorijuhata-
jad oleksid NLKP liikmed.*

Ants Viiresest sai kultuuriajaloo ja etnograafia sektori vanemtea-
dur.

Las koerad hauguvad – karavan liigub ikka edasi: 1980. aastal ilmus trükist pikkade avastusrohketee aastate töö tulemusena Ants Viirese raamat *Talurahva veovahendid*. Omal ajal eesti rahvapärase transpordi küsimusi uurides tegi Ants Viires otsuse, et kaasata tuleb ka teiste Baltimaade vastav materjal. Tulemuseks oli monograafia, milles tehtud järeldusi ja hinnanguid arvestatakse tõsiselt ka mujal maailmas.

Aeg möödus ja ideoloogiline surutis andis pikkamööda järele. 1983. aastal moodustati Ajaloo Instituudis kultuuriajaloo ja etnograafia sektoris etnograafia uurimisgrupp, mille juhiks kinnitati Ants Viires. Samal aastal moodustati iseseisev etnoloogiasektor, juhatajaks Ants Viires. Sellel ametikohal töötas Ants Viires kuni 1988. aastani, mil ta vanusepiirangu tõttu asus sektori juhtivteadur-konsul-
tandiks.

1992. aastal toimusid instituudis taas struktuurimuudatused, etnograafiasektor liideti kultuuriloo osakonnaga ühtseks kultuuriajaloo ja etnoloogia osakonnaks, mille allüksusena tegutses etnoloogiasektor. S.t, et muudatus oli toimunud ka terminites: senise “etnograafia” asemel oli nüüd “etnoloogia”. Taas täitis sektorijuha-
taja kohuseid doktor Ants Viires ja seda kuni 1997. aasta alguseni.

See kiirpilk Ants Viirese teenistuskäigule on ilmikas näide poliitika ja teaduse suhetest Nõukogude Liidus, kuid ei anna pilti Ants Viirese viljakast loometööst. Tema sulest on ilmunud mitmed monograafiad *Eesti rahvapärane puutööndus. Ajalooline ülevaade* (1960), *Puud ja inimesed* (1975), *Talurahva veovahendid* (1980), *Meie jõulude lugu* (2002). Koos akadeemik Harri Mooraga andis ta välja ülevaateose *Abriß der estnischen Volkskunde* (1964). 1995. aastal ilmus Ants Viirese toimetatud *Eesti rahvakultuuri leksikon*, 1998. aastal Ants Viirese ja Elle Vunderi koostatud koguteos *Eesti rahvakul-*

tuur, mis muuseas pälvis tolle aasta ajalooteemaliste raamatute aastapremia. Lisaks on tema sulest ilmunud hulganisti ülevaateid eesti rahvakultuurist ja selle uurimisest, Euroopa rahvaste materiaalse kultuuri uurimise metoodikast jm. Ants Viirese teadussaavutuste loetelu on aukartustäratav ja selle üleslugemine siinkohal läheks pikale. Ants Viirese teadusartiklite paremik avaldati aastal 2001 "Eesti mõtteloo" sarjas ilmunud raamatus *Kultuur ja traditsioon*.

Ants Viirese väljapaistvad teadussaavutused on leidnud tunnustust mitmete välismaiste teadusorganisatsioonide poolt. Suomalais-Ugrilainen Seura (1964) ja Kalevalaseura (1965), Soome Arheoloogiaselts (Suomen Muinaismuistoyhdistys) (1970), Suomalaisen Kirjallisuuden Seura (Soome Kirjanduse Selts) (1981) on kutsunud ta oma välisliikmeks. 1982. aastal valiti Ants Viires Helsingi ülikooli audoktoriks. Ta on valitud ka Soome Teaduste Akadeemia välisliikmeks ja Rootsi rahvakultuuri uurimise keskuse Gustav Adolphi Akadeemia tegevliikmeks.

1996. aastal omistati dr Ants Viiresele silmapaistvate saavutuste eest eesti etnoloogia edendamisel Riigivapi neljanda klassi orden.

Eesti etnograafia võrdlemisi ühesuunalisel maastikul torkab Ants Viirese tegevus silma lisaks muule ka seetõttu, et rahva aineline ja vaimne kultuur moodustavad tema uurimustes ühtse terviku. Ise on ta alati etnograafiat ja folkloristikat sõsarteadusteks pidanud, mis peaksid liikuma käsikäes ja mille vahele kindla eraldusjoone tõmbamine on kunstlik. *Inimeste mõtlemine ja tegevus käivad käsikäes, ja seda lihtsalt tuleb arvestada inimtegevuse ning selle produktide uurimisel*, on ta maininud ühes mõtteavalduses. On kurb, et nõukogude ajal on need ühe asja kaks poolt üksteisest nii ülikooli (1973. aastal lahutati etnograafid ajaloo-, folkloristid keeleteaduskonda) kui ka uurimisinstituutide (etnograafiast sai ajaloo abiharu) tasemel lahutatud, nii et nende kontaktid on jäänud pinnapealseks. Tulemuseks on ühekülgsus ja asjatundmatuski, millele mitmed meie rahvateaduse autoriteedid, nende hulgas Ants Viires, tähelepanu on juhtinud. Kindlasti on see kriitika õigustatud.

Ants Viirese kolleegidel oleks patt mööda vaadata tema osast eesti etnoloogia edendamisel. Nii ilmus 1998. aastal Ajaloo Instituudi sarjas "Scripta ethnologica" nr 3 Ants Viirese 80. juubelile pühendatud kogumik *Kultuuri mõista püüdes – Trying to Under-*

stand Culture, mis sisaldab kaastöid paljude juhtivate Euroopa ja Eesti etnoloogide-folkloristide sulest.

Viis aastat hiljem, 2003. aasta talvisel pööripäeval kogunes Ajaloo Instituudi suurde saali vaatamata meeletule lumetormile rahvast Eestist ja välismaalt, et pidada maha konverents *Kultuur ja traditsioon*, millega tähistati Ants Viirese 85. sünnipäeva. Konverentsi avaettekandes käsitles Ea Jansen eesti talurahva suhet loodusesse. Järgmisena rääkis Jukka Pennanen Oulu Ülikoolist kalastusest Quebecis – teema, mille mõningaid aspekte valgustas ta ka viis aastat varem Ants Viirese juubelikogumikus. Järgmisena rääkis Hanno Talving Eesti Vabaõhumuuseumist ühe talu muuseumile saamise loo ja illustreeris seda rohke fotomaterjaliga. Seejärel kõneles Jüri Viikberg Eesti Keele Instituudist kogumis- ja uurimistööst Eesti keeleteaduses. Pärastlõunase sektsiooni, milles esinesid valdavalt Tartu etnoloogid-folkloristid, juhatas sisse Turu Ülikooli etnoloogiaprofessor Pekka Leimu huvitava analüüsiga Soome etnoloogia traditsioonist ja hetkeseisust. Seejärel pidas ettekande Eesti Rahva Muuseumi teadusdirektor Pille Runnel, keskenledes pärandi säilitamise probleemidele etnoloogias. Mare Kõiva ettekanne “Folkloristika 13 aastat hiljem” oli inspireeritud ühest 1990. aastate alguses ilmunud Ants Viirese folkloristika päevaprobleeme käsitlevast artiklist. Järgmisena kõneles Tartu Ülikooli vanemteadur Art Leete mõningaist etnoloogilise välitöö aspektidest. Konverentsi lõpetas juubilar Ants Viirese sõnavõtt, milles ta vaatas tagasi oma pikale teadlaskarjäärile. Konverentsile järgnes sünnipäevapidu rohkete lillede ja õnnesoovidega.

Aivar Jürgenson

100 aastat noor

Richard Viidalepp 100

Kui Jumala ees on 1000 aastat nagu üks hetk, siis mis on veel 100 aastat? Ainult hetke murdosa. Eesti jaoks, folkloristika jaoks (ega ju folkloristika ülepea mingi vana teadus ole, kui võrrelda kas või keemia ja ökonomikaga, geomeetriast ja filosoofiast kõnelemata) ja eesti folkloristika jaoks eriti on see ometi üsna pikk aeg. 19. sajandi lõpp kuulub veel kahtlemata eesti folkloristika esiajalukku, mitmes mõttes aga ka 20. sajandi algus. Ühelt poolt olid juba küll aastakümneid töötanud organiseeritud kohapealsed rahvaluulekogud, kuid nüüd jõuti lõpuks asjatundlike stipendiaatide väljasaatmiseni ja seni pidurdunud rahvaviiside kogumiseni. Just uue sajandi algul, aastal 1901 kaitses oma ajast ees olevat eelstruktuuralistlikku rahvaluulealast doktoriväitekirja Oskar Kallas. Aastail 1904–1906 olid Jakob Hurda toimetusel ilmunud *Setukeste laulud* I–III – vaieldamatult kõrgetasemeline väljaanne. See professionaalne tase oli aga saavutatud asjaarmastajate jõul – J. Hurt oli kirikuõpetaja, O. Kallas gümnaasiumiõpetaja ja toimetaja.

Kas nüüd otsida mingeid seoseid või ei, aga ometi hakkasid just neil 20. sajandi esimestel aastatel sündima poisid ja tüdrukud, kellest said esimesed professionaalsed folkloristid Eesti Vabariigis, mitte ainult oma taseme, vaid ka ametikoha poolest. Seetõttu tähistatigi 2000. aastal suure rahvusvahelise konverentsiga Eesti Rahvaluule Arhiivi rajaja ja kauaaegse juhataja O. Loo-ritsa 100. sünniaastapäeva.

Foto 1. Richard Viidalepp. Foto erakogust.

Pärast veidi üle kolmeaastast pausi järgnes nüüd Richard Viidalepa (23. jaanuar 1904 – 3. juuni 1986) sama ümmargune sünniaastapäev. Järgnemas on reas teistegi tähtsad daatumid, kes nagu Richard Viidaleppki alustasid oma tööd Eesti Rahvaluule Arhiivi noore juhataja O. Looritsa käe all, olles ise temast veel mõne aasta nooremad: Erna Normann, Paul Ariste, Herbert Tampere, Selma Lätt, Rudolf Põldmäe jt.

Nagu öeldud, täitus jaanuarikuus 100 aastat Richard Viidalepa sünnist. Seda tähistati Akadeemilise Rahvaluule Seltsi piduliku koosolekuga, mille lõpetusse kuulus ka kohvilaud. Ettekanneteks olid valitud teemad, mis sobisid Järvamaalt pärit jutuuurija puhul.

Kindlasti olnuks raske leida koosoleku avaettekande pidajaks Mall Hiimäest sobivamat inimest. Kuigi ise pärit Alutaguselt ja rohkem teiste käe all uurijaks kujunenud, võib ta lugeda nimelt R. Viidaleppa oma eelkäijaks ja eeskujuks jutustamistraditsiooni uurijana. Nagu selgus M. Hiimäe ettekannet “Richard Viidalepp oma teemat otsimas” kuulates, ei läinud aga Richard Viidalepal rahvajuttude ja jutustamistraditsiooni, s.t oma uurijaelu keskse teema leidmine sugugi kergelt ja kiiresti. Oli mullegi ette puutunud R. Viidalepa artikleid kombestikust jne, kuid mina käsitasin neid kõrvalekalletena, ja vahel hilisemal perioodil nad seda olidki, kui juba eakas uurija käsitles näiteks külanoorte kooskäimisi Kihnus. Alguses aga oli kahtlemata tegemist otsinguteperioodiga. Peale selle, et kirjutama sundis mõni huvitav leid, olgu välitöödel värskest kuuldu või arhiivist näppu puutunu, oli R. Viidalepp kohuse truu töötaja, kes vajaliku lihtsalt ära tegi. Küllap oli kohtumine pimedajutustaja Kaarel Jürjensoniga sündmus, millest algas folklorist Viidalepa uus elu.

Mari-Ann Remmel kõneles teemal “Järvamaal Viidalepa jälgedes”. Rikkalikult illustreeritud ettekande pearõhk oli kohapärimusel. Ei ole lõppu rahvaluulekogumisel, võisid koosolekust osavõtjad tõdeda piiblisõnu teisendades. Ettekandes kõrvutati R. Viidalepa poolt kodukandist kogutut sellega, mis toodi kaasa ERA mullusuvistelt välitöödelt. Tõepoolest olid ju paljud süžeed säilinud, kuid pliiaatsiga-paberile-tehnika asemel võidi nende jäädvustamiseks kasutada juba videomagnetofoni. Oli elamuslik näha järjestikku R. Viidalepa tehtud mustvalget fotot ja 70 aastat hilisemat värvifotot, ja niimoodi palju kordi järjest. Sellised kaksikvaated ühele objektile tõid pähe igasuguseid mõtteid – ka Järvamaast, ka Viidalepast, uurija ja kodupaiga seostest, kaduvast ja kadumatust. Suu-

rem osa eestlasi – nii virulased, saarlased-hiidlased, mulgid, võrulased – kipub ju ilmselt Järvamaad igavaks ja ilutukski pidama. Ettekande visuaalne pool veenis küll kindlasti, ent Järvamaad ongi vaja veidi kauem vaadata, et selle tasase maa rahu ja tasakaal (Paul-Eerik Rummo sõnu kasutades) hingele mõjuma hakkaks.

Viimastel aastatel muinasjuttude töörühma liikmena muu hulgas ka käsikirjaliste tekstide võimalikku kirjanduslikku tausta selgitanud Kärri Toomeos-Orglaan vaatles oma ettekandes üht markantset minevikukuju, kelle puhul kerkivad küsimused rahvaluule ja selle kasutamise, rahvaluule ja selle vormi rüütatud vaba loomingu piiridest. Nimelt kõneles noor uurija viljakast 19. sajandi kirjamehest Martin Sohbergist, kes oma ametitöö poolest oli peamiselt rõugepanija. Seegi oli iseenesest edumeelne amet, aga M. Sohberg tahtis olla ka kirjamees. Ta on avaldanud hulgi omal ajal menukaiks osutunud ja majanduslikku tulu toonud raamatuid, milles on ühelt poolt rahvaluulet, teiselt poolt aga enda loodud (sageli ometi folkloorist mõjutatud) värss- ja proosateoseid. M. Sohbergi laululoomingut on varem põhjalikumalt käsitlenud Ü. Tedre. Seekordsel koosolekul said kuulajad täienduseks huvitavat ja üsna üksikasjalikku teavet selle omapärase tegelase jutupublikatsioonidest ja nende rahvapärasuse astmest.

Koosolek tipnes Richard Viidalepa vennatütre Urve Buschmanni esinemisega. Tema ettekannet, mis ühendas ta enda lapsepõlvemälestused, R. Viidalepa poolt perekonnalugu uurides leitud arhiivimaterjalide väljavõtted ja veel palju erinevaid allikaid köitvaks tervikuks, võib lugeda ka käesolevast ajakirjast.

Kas siis 100 aastat on eesti folkloristika jaoks pikk aeg? Piret Õunapuu lõpetas paari aasta taguse artikli eesti etnoloogia ajaloost tõdemusega, et see on noor, tuginedes seda väites üllatuselamusele, mis teda tabas ERMi rajaja Ilmari Mannineni küll eakat, aga elavat venda kohates. Minevik polnudki nii kauge, sellel oli elav tunnistaja! Ka sellel jaanuarikuu pärastlõunal oli Eesti Kirjandusmuuseumi saalis veel suur hulk neid, kes olid R. Viidalepaga ise kokku puutunud ja kellel on temast isiklikke mälestusi.

Kuni me ise ennast vanaks ei pea, seni on eesti folkloristika noor ka inimlike mõõdupuude järgi!

Kristi Salve

Interdistsiplinaarne konverents Eesti taevas

Enamjaolt ulatub tänapäeva inimese mürast ja valgusest väsinud pilk majakatuse või tänavareklaamini, aega pimeduses siravaid taevakehasid jälgida õigupoolest ei olegi. Taevas toimuv ongi inimese jaoks liiga kiire või liiga aeglane. Nõuab süvenemist ja kannatust, kuid äratav fantaasialennu ja lootused.

1. märtsil 2004 peeti Tartus interdistsiplinaarne konverents teemal “Eesti taevas. Erinevaid vaatenurki”. Humanitaar-, sotsiaal- ja loodusteadlaste seekordsel ühiseminaril vaadeldi taevast erinevatest vaatenurkadest, erineva metoodika, erinevate teadusharude, erineva ainese ja inimajaloo erinevate perioodide poolelt. Ühiseks küsimuseks oli, mis toimub ülailmas, suures ruumis, millest tühis osas tänapäeva inimene tavatseb linnade vahel lennata ja pilguga

maapinda otsida, ja kuidas kosmost on tõlgendatud.

Astrofüüsik Jaak Jaaniste ettekanne tutvustas märtsikuu taevast. Märtsis nähtavad seitse planeeti on andnud indo-euroopa keeltesse nädalapäevanimetused ning nendega on seotud ka rida müüte ja legende.

Teoloog Tarmo Kulmar andis ülevaate eestlaste taevajumalustest ja jumala kontseptsiooni kujunemisest võrdluses erinevate kultuuride sarnase protsessi ja kujutelmadega. Paljud kujutelmad on ühesugused hiinlaste, polüneeslaste, mongoollaste, maiaide, inkade jt uskumustes, mis annab kindlust ka eesti napi ainese tõlgendamiseks. Taevajumala kuju vanus võiks ulatuda 5000 aasta tagusesse aega.

Psühholoog Eve Kikas tutvustas “Taevast laste seletustes”.

Foto 1. Lisaks ettekandele esitles Andres Kuperjanov konverentsil “Eesti taevas” ka oma samanimelist raamatut. Alar Madissoni foto 2004.

Foto 2. Konverentsi ühe säravama ettekande pidas filosoof Enn Kasak (paremal). Alar Madissoni foto 2004.

Loodusnähtuste tõlgendamisel kasutavad lapsed täiskasvanust erinevat loogikat, püüdes ületada vastuolu räägitud tõdede ja silmaga nähtava informatsiooni vahel (Maa ei paista ümmargune ega näi tiirlevat). Ühe hüpoteesi järgi kordab lapse areng inimkonna ajaloolist arengut. Selle põhjal peaksid lapsed pidama maailma nelinurkseks, kuid nad peavad maad pigem kettakujuliseks, mille saamiseks pannakse kokku oma arusaam lamedast maast ja õpitud teadmine ümmargusest maast. Abstraktsete asjade puhul õpitakse ära terminid, neid täpselt mõistamata. Nii kujutatakse ette kahte Maad: paika, kus inimesed elavad, ja planeet Maad jne.

Jaan Einasto "Vaatleva astronoomia tulevik" tutvustas astronoomia uusimaid vaatlustehnikaid, tulemusi ja keskusi, prognoosides, et aina kesksamad on heades vaatlustingimustes saadud andmed, mida analüüsitakse parima tehnilise varustuse ja inimressursiga ülikoolide-uurimisasutuste sümbioosis. Viimaste aastate astronoomiaalased saavutused on lisaks multiversumile toonud välja palju uut, mille valgusel tähtede ja universumite elu on täpsemini prognoositav.

Filosoof Enn Kasaku "Kõikjal ja ei kuskil" lähenes mütoloogiale ja müütidele, kasutades kvantfüüsikas kasutusel olevaid teoreetilisi printsiipe.

Folklorist Mare Kõiva “Elust mütoloogilises ruumis” tutvustas erinevaid ruumimudeleid, millega kujutatakse taevast, samuti sealse ruumi mütoloogilisi olendeid ja nende käitumist.

Filosoof Roomet Jakapi “William Whiston, suur veeuputus ja kohutav speaktaakel” andis ülevaate komeetidega seotud teaduslikest seisukohtadest William Whistoni (1667–1752) eluajal ja tema isiklikust, filigraansuseni arendatud teadust ja religiooni siduvast komeetide käsitlesest. Arvanud Maa vanuseks umbes 7000 aastat, kirjeldas ta Halley komeedi mõjul tekkinud suurt veeuputust aastal 2346 eKr. Oma arutluskäigus jõudis W. Whiston tulemini, et komeedil asubki põrgu, kuhu kurat viimselpäeval oma käsilastega varjub.

Etnoastronoomia uurija Andres Kuperjanovi ettekanne “Liba-mütoloogilised taevakaardid” tutvustas Aado Grenzsteini loodud eesti pseudomütoloogial põhinevat taevakaarti ja võrdles seda teiste omasuguste ja nende loomispõhimõtetega (jesuiit Johannes Schilleri loodud kristlik taevaatlant ja K. G. Mülleri klassikalise taevakaardi töötlus, B. Jonssoni viikingite pseudotaevakaart).

Konverentsi kuulajadki olid erinevate erialade esindajad. Vist küll esimest korda olid Eesti Kirjandusmuuseumis korraldatud ürituse ajal saalis valdavalt mehed. Ettekanded äratasid elavat huvi ja tekitasid tõhusa mõttevahetuse. Konverentsi korraldasid kolm MTÜd (Eesti Folkloori Instituut, Mauritiuse Instituut, Tartu Tähetorni Astronoomiaring) koostöös Eesti Kirjandusmuuseumi folklooristika osakonna rahvausundi tööruhuga.

Konverentsil esitleti Andres Kuperjanovi uut raamatut *Eesti taevas. Uskumusi ja tõlgendusi*. Raamat annab ülevaate meie esivanemate arusaamast ning uskumustest maailmaruumi ja selle tekke kohta. Käsitletakse astraalmütoloogiat, antakse ülevaade selle uurimisloost Eestis, samuti uskumustest seoses Päikese, Kuu, planeetide, komeetide, meteoride ning tähtedega. Raamatu lõpus on hea ülevaade tähtede ning tähtkujude nimetustest läbi aegade. Raamatu juurde kuulub Eesti tähistaeva kaart.

Maris Kuperjanov, Liisa Vesik

X Siberi-uuringute konverents Houstoni ülikoolis

7.–11. aprillini 2004 peeti Houstoni Ülikoolis X Siberi-uuringute konverents (*British Universities Siberian Studies Seminar*; BUSSS). BUSSS korraldatakse nelja aasta tagant iga kord erinevas kohas. Konverentsi eesmärk on ühendada valdkonnad, mis uurivad Siberit ja tegutsevad Siberis. Houstoni konverentsil osalesid Siberi naftakontsernide esindajad, ökoloogid, ajaloolased, antropoloogid, põlisrahvaste esindajad ja lingvistid.

Ettekandeid oli mitmetest valdkondadest, avar temaatika muutis ürituse huvitavaks. BUSSSi eesmärk on mitte ainult tuua kokku erinevate alade inimesi, vaid tutvustada Siberi uurimist ka laiemale publikule. Sellepärast oli üritusele tehtud rohkelt reklaami. Aukõnelejatena osalesid Houstoni linna, ülikooli ja ka USA riigiparaadi kõrgeid ametnikud (näiteks USA endine sõjaväeatašee Moskvast).

Minule olid kõige huvitavamad keskkonnakaitset ja loodusvarade töötlemist käsitlevad ettekanded, sest sellisele materjalile on muidu keeruline ligi pääseda. Ülevaated Sajaanide ja Altai regiooni ökoloogiast ja arengutendentsidest ja nii Lääne kui ka Venemaa naftafirmade poliitikast olid väga informatiivsed.

Rõõmustav oli kohata konverentsil ka USA ülikoolide Siberi geograafiat, lingvistikat ja ajalugu uurivaid teadlasi. See on valdkond, millest Euroopas on vähe teada, ja huvitav oli näha-kuulda, millega sealsed teadlased tegelevad. Samuti oli positiivne see, et Venemaalt kutsuti esinejaid erinevatest Siberi ülikoolidest. Tavaliselt on sellistel konverentsidel Venemaa esindajatena domineerimas Moskva ja Peterburi teadlased. Siberi (antud juhul Novosibirski) teadlaste tase on kõrge, mul oli huvitavaid vestlusi näiteks sealse lingvistidega, otsustasime jätkata kontakte edaspidigi.

Üks konverentsi organisaatoritest, Alan Wood Lancasteri Ülikoolist, on ka üha enam kuulsust koguva teadusajakirja *Sibirica* toimetaja. Konverentsi ettekanded kavatakse publikatsioonideks *Sibirica* erinumbris. Huvitav oli vestelda ajakirja toimetajatega publikatsioonidest ja teadusajakirjade poliitikast teadusmaastikul üleüldse.

Oma ettekandes “The state’s indigenous policy, the centrally planned cultural revival and native strategies of survival” (“Riigi

UUDISED

Aimar Ventsel

vähemuspoliitika, keskuse kavandatud põliselanike kultuuri taas-elustamine ja põliselanike endi ellujäämisstrateegiad) võrdlesin kaht erinevat kontseptsiooni – riigi ja inimeste endi arusaamu. Riigi poliitikat nn traditsioonilise kultuuri säilitamiseks Siberis kasutavad päriselanikud hoopis majanduslikel eesmärkidel, kuna nende oma arusaam traditsioonist erineb riigiametnike omast.

Aimar Ventsel

Folkloristide kevadseminar “Inimene ja lemmikloomad” Narvas

Eesti Kirjandusmuuseumi folkloristika osakonna ja MTÜ Eesti Folkloori Instituut ühiskorraldusel 7.–8. mail Narva muuseumis peetud seminaril “Inimene ja lemmikloomad. Muutused ja traditsioon” osalesid ettekannetega Marju Kõivupuu, Maarja Villandi ja Kristi Salve ning loeti ette Asta Niinemetsa ja Viire Villandi ühisettekanne.

Folklorist Marju Kõivupuu ettekanne “Eesti loomakalmistukultuurist”¹ kajastas loomade matmise kombeid Eestis, millest on meedias juttu tegema hakatud alles 1990. aastate paiku. Esimene loomakalmistu Eestis avati 1995. aastal Tallinnast paarikümne kilomeetri kaugusel Jõelähtmes. Soomes olid loomakalmistud juba varem tavaks, aga kui Norra suursaadik avastas Jõelähtme loomakalmistu, oli see talle suureks üllatuseks ning ta mattis ka oma koera sinna. Ettekandest jäi kõlama, et loomamatuseid võtavad inimesed kuidagi loomingulisemalt kui inimese matuseid. Seda ilmselt seetõttu, et Lääne ühiskonnas ei ole lemmiklooma surm ehk nii suur tabuteema kui inimese surm, ja sellest räägitakse palju avalikumalt. Loomakalmistute fotodest nähtus, et erinevalt inimese kalmu kujundamisest suhtutakse lemmiklooma kääpa kujundamisega loomingulisemalt – neljajalgsete sõprade lemmikesemeid

Foto 1. Seminaril osaleijad Narvas. Andres Kuperjanovi foto 2004.

ei panda hauda kaasa, vaid jäetakse kääpale. Nii ei pruugita hauatähiseks alati panna risti või kivi, vaid võidakse panna ka ämber või mõni mänguasi, mis loomale eluajal meeldis. Kombeks on ka kiriku- ja muudel pühadel käia lemmikloomade haudadel ja tuua sinna toitu või kaunistada kalmu. Loomakalmistul maetakse loomad üldjuhul kirstus. Looma kirstu valikul on rohkem võimalusi kui inimese kirstu valikul – valik ulatub pappkarbist tammesargani. Kui pappkarp on looma matmiseks täiesti tavaline, siis üks tõenäoliselt jõukam inimene mattis oma kaukaasia lambakoera tammekirstus, põhjendades oma tegu sõnadega: “Kui minu ämm ja äi said tammekirstud, ega siis minu koer ei pea halvem olema.”

Juttu oli ka loomakalmistute rajamise põhjustest. Näiteks Valga linnas asutati loomkalmistu seetõttu, et inimesed hakkasid oma surnud lemmikloomi prügikasti viskama.

Tähelepanuväärne on veel see, et mitte-eestlaste hulgas on loomamatused ja loomakalmistukultuur levinumad kui eestlaste hulgas. Loomakalmistud muutuvad üha populaarsemaks, mis on mõistetav ka inimlikust seisukohast – kuhugi tuleb lemmiklooma surnukeha ju lõpuks panna ja see koht ei peaks kindlasti olema prügikast ega prügimägi. Ettekandja rõhutas Jõelähtme loomakalmistu rajaja ja omaniku Tiit Truumaa mõtet, et loomi mattes muutuvad ka inimesed ise inimlikumaks.

Allakirjutanu ettekanne “Peaaegu nagu inimene” käsitleb inimese suhtumist koduloomadesse seltskonnas spontaanselt räägitavate juttude põhjal. Ettekanne sisaldas hulgaliselt näiteid sellistest lugudest, mis annavad tunnistust, et inimesed kasutavad loomast rääkides sageli samu mõisteid nagu inimestest rääkides (loom “arvab”, “teab”, “teeb näo, et ta midagi ei tea”, “varastab” jne). Ka kasutatakse looma puhul inimese sünonüüme. Näiteks võidakse isast koera nimetada poisiks jms. Kuigi loomal ja inimesel on tugev seos ja paljud ühist, eristab inimene ennast siiski loomast ja käsitleb teda pigem omandina. Sellest tulenevalt ka ettekande pealkiri. Ettekanne hõlmas ka katsetust loomalugusid liigitada. Esialgu said välja toodud järgmised liigid: 1) looma soetamise lood; 2) lood looma mõnest erilisest oskusest, omadusest või muudest temaga seotud ebatavalistest või naljakatest seikadest seoses tema eripärase omadusega; 3) loomade toiduga seotud lood; 4) lood rumalatest või taipamatutest loomaomanikest; 5) lood kurjadest või ohtlikest loomadest; 6) lood lemmikloomade kadumisest või surmast. Sagedamini räägitakse siiski lõbusaid loomalugusid. Looma kadumisest või surmast räägitakse

harvemini ja vähematele inimestele, aga siiski ei ole see nii suur tabuteema kui inimese kadumine või surm.

Filoloogiadoktor Kristi Salve ettekanne “Kassi helge kuju eesti rahvaluules” oli koostatud Eesti Kirjandusmuuseumi kartoteegi põhjal. See käsitles kassi negatiivset ja positiivset kujutamist eesti rahvaluules ja vanades uskumustes. On levinud seisukoht, et kassi kujutatakse eelkõige negatiivse või pahaendelisena, nagu näiteks ütlus “must kass, nõiarist”. Võib jääda mulje, et kassi helgest kujust ei saagi rääkida. Samas oli kass ennustuseks või endeks näiteks ilmale. Olenevalt tema tegevusest või käitumisest oodati näiteks kas head või halba ilma. Kartoteegimaterjalide põhjal selgus aga, et eesti rahva kassikäsitlus polegi läbini negatiivne, vaid on ka helgemaid momente, näiteks lasti kassi tupp, koera aga mitte. Seega pidada saama tõepoolest rääkida kassi helgest kujust.

Ajakirjanik Asta Niinemetsa ettekanne “Meedia ja (lemmik)loom”, milleks materjali oli kogutud koostöös Viire Villandiga, käsitles (lemmik)loomade kajastamist ajakirjanduses. Rõhku oli pandud sellele, mil määral võib kas lemmikloom või loom üldse olla ajakirjanduslike uudiste materjaliks. On levinud arusaam, et seoses loomadega peab uudistes olema öelda midagi tõepoolest uut või eripärrast, aga tegelikkuses ei pea see paika. Loomade kajastamine meedias on lausa vajadus, sest inimese suhtumine loomadesse on üldiselt positiivne, peaaegu religioosne. Mõistagi leiavad kajastamist ka loomapidamisega seotud negatiivsed ilmingud, nagu mõrtsukkoerad ja marutaudi juhtumid. Siin on siiski tegemist uudisega üldse, mitte spetsiifiliselt loomajuttudega. Ajakirjanduses on populaarne teema näiteks kuulsate inimeste lemmikloomad (Juhan Partsi kass).

Foto 2. Filoloogiadoktor Kristi Salve leidis rahvapärimusest tõendust, et kass polnud üksnes pahaendeline loom. Andres Kuperjanovi foto 2004.

Foto 3. Hiilguse langus: Alatskivi loss kevadel 2004. Andres Kuperjanovi foto.

Et pressipilt peab olema atraktiivne ja loomapilt on hea lugejamagnet, võib koer, kass või papagoi jõuda ajaleheveergudele ka siis, kui loo fookuses on hoopis tema peremees.

Peale ettekannete kuulus seminari kavasse arheoloogilis-kultuurilooline ekskursioon eelkõige Ida-Virumaal, kuid tutvuti ka ajaloolise Põhja-Tarumaa vaatamisväärsustega. Märkimisväärne on, et Narva ja Sillamäe on vaatamata ajakirjanduses loodud negatiivsele mainele kenad rohelised linnad, kus võib ennast rahulikult tunda ja kus on tunda vene intelligentsi vaimu.

Ida-Virumaa meeldivale avastamisele oli kontrastiks Alatskivil kogetu. Masendavana mõjus mõisaarhitektuuri pärl Alatskivi loss, mille saatus on olnud enam kui õnnetu. Lisaks viiekümnele nõukogude aastale, mil lossis asus traktorijaam jms, lõi ehitisele sügavaima mõra 1990. aastate keskpaiga erastamine – selle lossi erastanud soomlane jättis hoone lihtsalt saatuse hooleks lagunema ja hallitama. Praegu on ehitist küll taastama asutud, kuid kunagise hiilguse asemel leiab külastaja esialgu eest vaid selle armetu varju.

Maarja Villandi

Kommentaar

¹ Ettekande artiklivariant ilmub *Mäetaguste* käesolevas numbris (lk 47–76; www.folklore.ee/tagused/nr25/loomakalmistud.pdf).

Jüri Uppini allfond lõõtspillimuusika toetuseks Tartu Kultuurkapitalis

11. mail 2004 aastal allkirjastasid Tartu Raekojas ettevõtja Jüri Uppin ja SA Tartu Kultuurkapital Jüri Uppini stipendiumifondi asutamise lepingu Tartu Kultuurkapitalis. Jüri Uppini sihtkapitali eesmärgiks on edendada eesti lõõtspillimuusikat ja tunnustada lõõtspillimängijaid. Stipendiumi jagatakse kord aastas augustikuus –Tartus korraldatavate iga-aastaste lõõtspillimängijate päevade ajal – vastavalt stipendiumi statuudile, millega saab tutvuda kas Tartu Kultuurkapitalis (Raekoja plats 8) või kõnealuse asutuse veebilehel (www.kultuurkapital.ee).

Allakirjutamistseremoonia, kus võtsid sõna Jüri Uppin, Tartu Kultuurkapitali nimel Hele Everaus, Eesti Kultuurkapitali rahvakultuuri sihtkapitali nimel allakirjutanu jpt, juhatasid Tartu raekoja platsil meeleolukalt sisse mitme põlvkonna lõõtspillimängijad Eesti erinevatest paikadest: Heino Koosa, Aleksander Sünter, Arvo Avi, Tarmo Noormaa, Jüri Uppini poeg Juhan Uppin, Kaarel Kõivupuu, Kaie Urman ja Kadri Giannakaina Laube, kelle lugusid sai kuulata hiljem nii raekoja saalis kui ka koosviibimisel Püssirohukeldris.

Foto 1. Rahvapilliõpetaja Ants Taul ja stipendiumifondi asutaja Jüri Uppin. Marju Torp-Kõivupuu foto 2004.

Foto 2. Lõõtspillimängijad Kadri Giannakaina Laube, Kaarel Kõivupuu, Juhan Uppin ja Aleksander Sünter esinemas Püssirohukeldris. Marju Kõivupuu foto 2004.

Kuigi tänapäeval aitavad lõõtspillimängu traditsiooni säilitada ja taset hoida nii Viljandi Kultuuriakadeemia, paljud noorte seas populaarsed tantsuklubid, iga-aastased Tartu lõõtsapäevad kui ka võistumängimised Võru Folkloorifestivalidel ja muudel folklooriüritustel, tuleb tõdeda, et teppo-tüüpi (eesti)lõõtsameistrite pealekasv on peaaegu olematu. See teeb ka praeguseid noori mängijaid murelikuks.

Jüri Uppini sihtstipendium on tänuväärne algatus toetamaks meie omakultuuri ja selle viljelejaid. Rahvuskultuurile on tele- ja raadioprogrammides ning kirjutavas ajakirjanduses jäetud vaselapse roll – harvem kui harva pääseb ta “parnassile” suurte sekka. Kuid tunnustatud Soome folklorist, praegu juba manalamees Lauri Honko on kirjutanud oma artiklis “Folklooriprotsess”, mis avaldatud *Mäetaguste* 6. numbris ka eesti keeles: *identiteeditunde kontroll toimub juba sedakaudu, millisesse järjekorda ühiskond asetab olulises osas imporditud kõrgkultuuri ja kodusema pärimuskultuuri toetamise ja varustamise* (<http://www.folklore.ee/tagused/nr6/honko.htm>).

Marju Torp-Kõivupuu

Tiia Ristolainen kaitses doktoriväitekirja surmakultuurist

Tiia Ristolainen. *Aspekte surmakultuuri muutustest Eestis*. Dissertationes folkloristicae Universitatis Tartuensis 4. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus 2004. Juhendaja prof Ülo Valk, oponendid Paul Hagu ja Juha Pentikäinen.

5. märtsil 2004 väitles Tartu Ülikoolis doktoriks Tiia Ristolainen uurimusega *Aspekte surmakultuuri muutustest Eestis*.

Uurimisaine alateemad – ended, matusekombed, avaliku ja privaatse toimumisvõimalused ning nähtus tema diakroonilises mõõtes on asetatud sotsiaalsesse konteksti ja struktureeritud sellest lähtuvalt. Juha Pentikäise surmakultuuri definitsioonist (1990) inspireerituna on Tiia Ristolainen määratlenud surmakultuuri kui surmaga seotud uskumuste ja käitumisviiside sünteesi, mis põhineb sotsiaalsel lepingutel, ehk teisiti öeldes surmaga seotud sotsiaalsete lepingute süsteemi, mis väljendub ka uskumustes ja kommetes. Töö oponendid Juha Pentikäinen (Helsingi Ülikool) ja Paul Hagu (Tartu Ülikool) tunnistasid väljatöötatud definitsiooni põhimõtteliselt otstarbekaks ja rohkemgi uurimisaspekte mahutavaks.

Foto 1. Tiia Ristolainen 5. märtsil 2004 doktoriväitekirja kaitsmas. Andres Tennuse (Tartu Ülikool) foto.

Dissertatsiooni avaartiklikuks on valitud uurimus surmaennetest Eestis (“Surmakultuuri suundmused Eestis: surmaended”, ilmutab ajakirja *Mäetagused* käesolevas numbris, lk 157–212), kus loetletakse-liigitatakse surmakuulutavaid märguandeid. Esile on toodud funktsioonid ning liigitatud ended passiivsete ja aktiivsete kategooriatesse. Tiia Ristolaise käsitluses piirdub passiivne ennustamine vaatlemisega ning aktiivne ennustamine mõnesuguste manipulatsioonidega.

Teine osa, ingliskeelne artikkel “Trends in death culture in Estonia: view on the changes in funeral customs” (varem ilmunud ajakirjas *Nord Nytt* 86, Viborg 2003, lk 27–62), keskendub mitmesuguste etappide vaatlusele matusekombestikus. Kõrvutatavalt on näidatud varasemaid tavasid ja tänapäevaseid suundumusi. Sellist analüüsi võimaldavad T. Ristolaise enda kogutud tänapäevased andmed.

Kolmas artikkel “Surmakultuuri suundumused tänapäeval: avalik ja privaatne” (avaldatud *Õpetatud Eesti Seltsi aastaraamatus* 2002, Tartu 2004, lk 244–266) käsitleb pealkirjas nimetatud aspektide väljendumist nendes surmakultuuri valdkondades, mida vaadeldi kahes eelnevas artiklis – surmaennetes ja matusekometes. Tänapäeva sootsiumi uurimises on see ilmselt vägagi viljakas teemapüstitus. T. Ristolainen on avalikkuse ja privaatsuse problemaatika oma teema seisukohalt huvitavalt esile toonud ning järeldab, et avalik ja privaatne sfäär surmakultuuri ilmingutes toimivad keerukalt koos, seni pigem pärimuslik teadmine kaldub professionaalseeruma ning avalikkuse ja privaatsuse piir on liikuv.

Kuigi varem valminud, on eelnevate artiklite suhtes sünteesivas positsioonis dissertatsiooni neljas artikkel pealkirjaga “Inimese lahkumine. Surmakultuuri muutumisest Eestis 20. sajandi lõpul” (avaldatud ka kogumikus *Pärimuslik ajalugu*, Tartu 2001, lk 202–220), mille märksõnadeks taas surmakultuur, suletud ja avatud sotsiaalne ruum, suhtumine “enne ja nüüd”, elu pöördemomentid, vanadus tänapäeval, muutumine ja selle varjus siiski ka püsimine. T. Ristolainen on alustanud mõtisklemist ka selliste probleemide üle nagu muutlikud inimestevahelised suhted surmajuhtumi(te) puhul tänapäeva ühiskonnas ja nende põhjused, kuid ka ilmselt teisenenud individuaalne surmatunnetus ja selle põhjused. Edasi ne süvitsimine ei saa just kerge olema.

Doktoritöö allikaid ja andmekogusid loetledes nimetab T. Ristolainen 16 eesti uurija nime (neljandas artiklis, lk 205; sissejuhatu-

ses, lk 12–13), kuid peamiseks teoreetiliseks toeks tuleks pidada Juha Pentikäise tööde, eriti raamatu *Suomalaisen lähtö* (1990) hoolikat tundmaõppimist. Väitlusel oponendi rollis olnud kolleeg Juha Pentikäinen märkas samuti seda ja ennustas tulevikus raamatu *Virolaisen lähtö* valmimist dissertandi sulest (T. Ristolaise väitekirja neljanda artikli pealkiri oli sellele üsna lähedane – “Inimese lahkumine”).

Üks näide Tiia Ristolaise doktoritöö retseptsioonist lisaks käesolevale tutvustusele ja kollegiaalsetele kuluaarivestlustele on kaitsmisjärgne artikkel “Surmauurija mõistab sarja “Mulla all” sarkasmi” ajalehes *Postimees* 16. märtsil 2004, kus värske doktor saab tutvustada oma seisukohti lehelugejatele ja kus küsitakse tema ekspertarvamust populaarse teleseriaali kohta. 39 kommentaari aga pakuvad lisamaterjali nii surmateemasse suhtumise, mineviku ja tänapäeva surmaennete võrdlemise kui ka avaliku ja privaatse sfääri ilmingute uurimiseks.

Mare Kalda